

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.3.42>

POJĘCIA, ZNAKI I SYSTEM POWIERNICZYCH STOSUNKÓW PRAWNYCH

Angelina Chodyreva

*aspirantka Katedry Prawa Międzynarodowego i Europejskiego
Narodowego Uniwersytetu „Odeska Akademia Prawnicza” (Odessa, Ukraina)*

ORCID ID: 0009-0006-8186-619X

letrado@ukr.net

Adnotacja. Celem artykułu jest zdefiniowanie pojęcia i znamion powierniczych stosunków prawnych oraz ich systematyzacja.

Na podstawie analizy źródeł doktrynalnych stwierdzono, że w ukraińskiej nauce prawa cywilnego kategoria powierniczych stosunków prawnych nie została w pełni rozwinięta i nadal nie ma ustalonej, powszechnie uznawanej definicji pojęcia powiernictwa (trustu). Stosunki prawne. Wynika to przede wszystkim z faktu, że takie stosunki prawne i transakcje na nich oparte nie są wyodrębniane przez prawo stanowione na potrzeby regulacji prawnej. W obowiązującym Kodeksie cywilnym Ukrainy proste partnerstwo, reprezentacja i pełnomocnictwo objawiają się jako relacje zaufania. Jednakże, jako zasady ogólne, powiernicze stosunki prawne nie są nigdzie jasno określone przez ustawodawcę.

Wyciągnięto wniosek o konieczności stworzenia instytucji powierniczej. Co do zasady powiernictwo jest uznawane przez prawo prywatne jedynie pośrednio, za pomocą specjalnego wyboru zasady dobrej wiary, jednak zasada ta stanowi jedynie ocenę skutku wykonania stosunku powierniczego.

Słowa kluczowe: stosunki powiernicze, dobra wiara, zaufanie, powiernictwo, powiernictwo, powiernictwo, skład powierniczych stosunków prawnych.

CONCEPTS, FEATURES AND SYSTEM OF FIDUCIARY LEGAL RELATIONS

Angelina Khodyrieva

*PhD student of the Department of International and European Law,
National University “Odessa Law Academy” (Odessa, Ukraine)*

ORCID ID: 0009-0006-8186-619X

letrado@ukr.net

Abstract. The article is intended to define the concept and signs of fiduciary legal relations, as well as their systematization.

Based on the analysis of doctrinal sources, it was concluded that in the Ukrainian science of civil law, the category of fiduciary legal relations has not been fully developed, and there is still no established, generally recognized definition of the concept of fiduciary (trust) legal relations. This is primarily due to the fact that such legal relations and transactions based on them are not distinguished by positive law for the purposes of legal regulation. In the current Civil Code of Ukraine, simple partnership, representation, and power of attorney manifest themselves as trust relations. However, as general principles, fiduciary legal relations are not clearly prescribed by the legislator anywhere.

Key words: fiduciary relations, good faith, trust, fiduciary, fiduciary, fiduciary, composition of fiduciary legal relations.

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СИСТЕМА ФІДУЦІАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Ангеліна Ходирєва

*аспірантка кафедри міжнародного та європейського права,
Національний університет «Одеська юридична академія» (Одеса, Україна)*

ORCID ID: 0009-0006-8186-619X

letrado@ukr.net

Анотація. Стаття призначена визначенню поняття та ознак фідучіарних правовідносин, а також їх систематизації.

На основі аналізу доктринальних джерел зроблено висновок, що в українській науці цивільного права категорія фідучіарних правовідносин до кінця не розроблена, і досі не існує усталеного, загально визнаного визначення поняття фідучіарних (довірчих) правовідносин. Пов'язано це, передусім, з тим, що такі правовідносини та правочини, засновані на них, не виділяються позитивним правом для цілей правового регулювання. У чинному Цивільному кодексі України як довірчі відносини проявляють себе просте товариство, представництво, довіреність. Однак як загальні засади фідучіарні правовідносини ніде законодавцем чітко не прописуються.

Зроблено висновок про необхідність створення інституту фідучіарності. Як принцип фідучіарність визнається приватним правом лише побічно, за допомогою особливого виділення принципу добросовісності, проте цей принцип є лише оцінкою результату виконання фідучіарних відносин.

Ключові слова: фідучіарні відносини, добросовісність, довіра, фідучіарність, фідучіант, фідучіар, склад фідучіарних правовідносин.

Вступ. Сьогодні у вітчизняній науці цивільного права не існує усталеного визначення поняття фідучіарних відносин і фідучіарних угод як підстав їх виникнення, швидше за все, тому що такі відносини та угоди з властивою їм специфікою спеціально не виділяються позитивним правом для правового регулювання.

Фідучіарні відносини, незважаючи на їх поширення та значимість, недостатньо проаналізовані теоретиками права, хоча окремі аспекти фідучіарних відносин були предметом наукових пошуків зарубіжних фахівців (Р. ван дер Берг, Дж.-П. Беродо, Д. Ватерс, О.С. Іоффе, Дж. Каган, М. Люпої, П. Миллер, А. Скотт, М. Хендрікс, Дж. Харріс та ін.) та українських правознавців (Н. М. Дихта, А. І. Дрішлюк, Р. А. Майданик, К. Г. Некіт та інш.).

Про ці відносини в сучасній цивільно-правовій науці йдеться дуже небагато і майже виключно в рамках договору доручення, довірчого управління майном, у кращому випадку також стосовно суміжних з ними договорами. У правовій літературі тривалий час панує думка, що фідучіарні відносини не мають поширення в українському праві, є край рідкісними, у зв'язку з чим їхнє дослідження не удостоюється особливої уваги.

Мета цієї статті – визначити поняття та ознаки фідучіарних правовідносин та запропонувати їхню систему.

Виклад основного матеріалу. Існують декілька підходів до формулювання цього поняття. Фідучіарні відносини розуміються як відносини між двома сторонами, в яких одна сторона (фідучіар) зобов'язана діяти якнайкраще в інтересах іншої сторони (бенефіціара або принципала) (*Vaiđya*); відносини, в яких одна сторона (фідучіар) має дискреційні повноваження щодо істотних практичних інтересів іншої сторони (бенефіціара) (*Vaiđya*); відносини, в яких одна сторона має особливу довіру до іншої особи та покладається на цю особу (Merriam-Webster.com Legal Dictionary), яка в свою чергу має фідучіарний обов'язок діяти на користь першої сторони.

Термін *fiducia* походить від важливого для римського права поняття *fides* (віра, довіра). Римляни успадкували разом із грецькою філософією стоїцизму та поважне ставлення до правил життя в полісі. Витоки фідучіарних відносин вбачаються в римському праві. У Римському праві до V ст. до н.е. не дозволялося укладання договорів за посередництвом сторонньої особи («*Per extraneam personam nobis adquiri non potest*»). Договори укладалися тільки особисто. З ускладненням та розвитком комерційних відносин з'явилися нові засоби укладання договорів, зокрема нові реалії потребували надання можливості укладати договори через посередництво третіх осіб. На цьому етапі (I-III ст. н.е.) в римському приватному праві впроваджується інститут представництва, тобто сукупність правових норм, які дозволяли третім особам діяти в інтересах сторін договору.

Римське право класичної епохи знало дві підстави виникнення фідучіарних правовідносин. Перший юридичний факт, що служив підставою укладання фідучіарної угоди, – це укладання договору, за яким боржник передавав кредиторі будь-яку річ у власність з дотриманням присяжної форми – *per aes et librum* – передача речі, предмета договору, зважування міді, що символізувала гроші і фраз. Річ передавалася як забезпечення застави і поверталася за належного виконання основного зобов'язання. У сучасній вітчизняній теорії приватного права таке акцесорне зобов'язання називається закладом.

Довірливість полягала в тому, що вимога боржника про повернення речі не була захищена позовом, і він покладався виключно на добросовісність свого контрагента. Під час укладання цієї угоди для кредитора створювалися не правові, а лише моральні зобов'язання.

Сьогодні в цивільному праві України немає усталеного визначення довірчих чи фідучіарних відносин, оскільки вони з властивою їм специфікою з метою правового регулювання спеціально не виділяються. З іншого боку, й в українській науці цивільного права категорія довірчих (фідучіарних) відносин спеціально не розроблена.

Панівною думкою також є те, що ознаками фідучіарності є, по-перше, особисто довірчий характер відносин; по-друге, можливість одностороннього припинення правовідносин без відшкодування заподіяних таким припиненням збитків; по-третє, неможливість правонаступництва; і, нарешті, обов'язок особистого виконання прийнятого він зобов'язання.

Однак більш уважний розгляд названих ознак дозволяє стверджувати, що кожен з них окремо і всі разом можуть мати місце в різних правовідносинах, про фідучіарну природу яких говорити дуже сумнівно.

Так, загальне правило про неможливість односторонньої відмови від виконання зобов'язання передбачає винятки, які зовсім не пов'язані з фідучіарним характером зобов'язання. Зокрема вказується, що випадки, за яких одностороння відмова від виконання зобов'язання може бути передбачена законом, а у зобов'язаннях, пов'язаних із провадженням підприємницької діяльності, крім того і договором. Аналогічним чином і ознака обов'язковості особистого виконання залежить не тільки від суті зобов'язання, але може бути передбачена законом, іншими правовими актами або договором, а тому також не може грати вирішальної ролі.

Вважаємо можливим припустити, що в основі довірчих правовідносин лежить особлива, фідучіарна довіра. Звісно ж, що фідучіарна довіра – це надмірна довіра, надана довірцем повіреному для отримання необхідного результату, притаманна відповідній підставі виникнення довірчих правовідносин, на умовах зобов'язань доброї совісті (*obligationes bonae fidei*). Зміст цих зобов'язань визначається не лише їхніми умовами, а й справжніми намірами сторін, або якщо вони незрозумілі – нормами моралі та правилами професійної етики про добросовісність, розумність, визнані норми права або звичаї.

Поняття «фідучіарний» (довірчий) тісно пов'язане з поняттями «*bona fides*» (добросовісність). «Добросовісність» як важлива засада цивільного законодавства використана законодавцем у ст. 3 ЦК України.

Очевидно, що довіра, довірливість може виявлятися багатограним чином. Самі відносини довірливості визначають добросовісність поведінки їхніх учасників. Тлумачення добросовісності знаходить своє

вираження у фидуціарних договорах, де довірчий характер взаємовідносин сторін договірних права надає відповідний вплив на законодавчі положення, які з одного боку носять диспозитивний характер, а з іншого боку посилюються на необхідну, через обставини, ступінь турботливості та обачності.

Виходячи з вищевикладеного, фидуціарні правовідносини можна визначити як правовідносини, що мають особисто-довірчий характер, зміст яких полягає, у наділенні одним суб'єктом іншого суб'єкта можливостями щодо реалізації свого права для того, щоб останній здійснював це право у відносинах з третіми особами на користь першого так, як би він діяв, здійснюючи їх у своїх інтересах.

Оскільки, як випливає із змісту норми ст. 3 ЦК України, вимога добросовісності та розумності поведінки як умова реальності приватних прав не є загальною, слід припустити, що саме в довірчих відносинах потрібна більш висока міра поведінки. Особа, якій надано довіру, має діяти стосовно тих, хто довірив їй, не тільки чесно і з найбільшою добросовісністю, але й виявляти старанність і майстерність, повідомляти всі відомі їй істотні факти, які могли б впливати на відносини між ними. Права та обов'язки, що опосередковують ці вимоги, включаються до змісту довірчих (фидуціарних) відносин незалежно від того, чи були вони внесені в угоду сторін, а просто через довірчий (фидуціарний) характер відносин.

Отже, фидуціарними можна називати такі правовідносини, у яких довіра одного учасника до іншого чи взаємна довіра учасників є мотивом виникнення, існування та припинення правовідносин. Мотив довірливості у таких правовідносинах стає їх додатковим елементом, що пронизує істоту правовідносин – цей елемент є основою визначення правового регулювання фидуціарних відносин.

Можна визначити суттєві ознаки (головні риси) довірчих (фидуціарних відносин). Це: зазвичай особистий характер; тривалий характер; взаємодія учасників, тобто їх сприяння; розбіжність внутрішніх відносин учасників із зовнішнім проявом; нормативна гарантованість правового результату, зумовленого сутнісним довірчим характером; оперування оціночними категоріями добросовісності, розумності, чужого інтересу.

У літературі та законодавстві немає загально визнаного переліку особливих, відмінних рис, досліджуваних правовідносин.

Як відмінну рису фидуціарних правовідносин можна назвати їх суб'єктний склад. У будь-якому довірчому правовідношенні є особа, яка довіряє реалізацію свого інтересу, та особа, яка має реалізувати цей інтерес у правовідносинах з третіми особами. Найбільш простим прикладом подібної конструкції можна назвати договір доручення, в якому повірений від імені та на користь довірителя зобов'язується вчинити певні юридичні дії (ст. 1000 ЦК України). Звідси, особливості суб'єктного складу фидуціарних правовідносин, обумовлені, тричленною структурою його учасників, а також поділом змісту права власності між фидуціантом (суб'єктом довіри), фидуціарієм (об'єктом довіри) та вигодонабувачем, кожен з яких наділений різними за обсягом та характером суб'єктивними правами на одне й те саме майно.

Фидуціарні правовідносини представлені у вигляді регульованих законодавством суспільних відносин, у процесі яких довірена особа (фидуціар), здійснює свою діяльність на користь третіх осіб. У той самий час, юридична форма, у якому можуть наділятися ці приватні відносини, може бути різноманітною: це управління різними видами майном (наприклад, управління спадковим майном), і діяльність одного з товаришів з управління загальними справами товариства, діяльність опікуна від імені підопічного тощо.

У науковому середовищі робляться спроби провести класифікацію фидуціарних правовідносин, при цьому пропонуючи різні критерії.

Так, залежно від підстав виникнення фидуціарних правовідносин можна класифікувати як мінімум на три групи, виділяючи правовідносини, що виникають в силу закону, договірні та корпоративні правовідносини. До першої групи правовідносин, необхідно віднести, зокрема, правовідносини щодо опіки та піклування, правовідносини між подружжям, коли, наприклад, здійснюються майнові угоди у форматі їхньої спільної власності.

Фидуціарні правовідносини можуть виникнути з підстав, передбачених для виникнення цивільних прав, до яких, зокрема, належать правочин, рішення суду, адміністративний акт, пряма вказівка закону.

За характером волевиявлення фидуціарні правовідносини виникають за наявності прямо вираженої волі створення такого правовідносини. Прямо виражена воля є чітко сформульованим та визначеним у необхідній формі волевиявленням фидуціарію та/або фидуціанта на створення довірчих правовідносин. Наявність прямо вираженої волі є обов'язковою для зазначених відносин, які виникають на підставі взаємного волевиявлення сторін договору про створення конкретної форми довірчих правовідносин.

Змістом фидуціарних правовідносин є правомочності та обов'язки фидуціарію (фидуціарні обов'язки) по відношенню до особи, від імені якої він діє, майном якої розпоряджається.

Вочевидь, що укладенню фидуціарної угоди, як об'єктивації фидуціарних правовідносин, сприяє як довірче (дружнє) ставлення фидуціанта до фидуціарію, так і наявність особливого інтересу, що може бути досягнуто лише за сприяння останнього. Тобто особливий інтерес у договорах, що мають довірчий характер (договір доручення, договір довірчого управління майном), невід'ємно пов'язаний з довірчими правовідносинами між сторонами договору, без яких фидуціарна угода не укладеється. Як правило, фидуціарні угоди укладаються за наявності в одного з контрагентів інтересу на здійснення комерційних угод або на управління майном. Реалізація цього інтересу здійснюється шляхом делегування основних правочинів, що становлять обсяг цивільної правоздатності – правомочності власника або їх частини, а також можливість здійснювати правочини від імені поручителя.

Можна навести ще одну особливість фидуціарних правовідносин, що виявляється під час укладання фидуціарних угод, – створюється фіктивна особистість, що заміщує особистість фидуціанта під час участі

його в майнових відносинах. Фідуціарій приймає на себе встановлені угодою обов'язки і, знаючи інтереси засновника управління, діє від його імені, що фактично, позбавляє повіреного (керуючого) самостійного волевиявлення.

Таким чином, видається, що елементами структури фідуціарних правовідносин виступають майновий інтерес, повноваження та обмеження здійснення суб'єктивного права зобов'язаннями доброї совісті, а також фідуціарні обов'язки.

Під майновим інтересом довірчого правовідношення слід розуміти передумову чи основу суб'єктивного права та можливість задоволення з його допомогою вимог, заснованих на зобов'язаннях доброї совісті, переважно чи лише у чужому інтересі (фідуціанта і вигодонабувача). Досягнення інтересів, вигідних фідуціанту та виступ в обороті від його імені, а також створення фіктивного суб'єкта правовідносин є відмінною особливістю фідуціарних угод, в основі яких лежить довіра між контрагентами.

Повноваження слід зарахувати до рангу самостійних юридичних категорій, визначивши його одночасно як можливість здійснення чужих прав та як необхідність їх здійснення на користь їхніх власників. На нашу думку, особливості змісту фідуціарних правовідносин обумовлені, зокрема, присутністю двох видів повноважень, що здійснюються у залежному інтересі – прямо визначених і передбачуваних, тобто таких, що преемуються.

Дії, які здійснюються фідуціаром у межах отриманих повноважень, тягнуть за собою настання певних юридичних наслідків у вигляді виникнення, зміни або припинення певних правовідносин. Проте, сам собою факт отримання повноваження без здійснення тих дій, якими воно охоплюється, також тягне за собою настання певних юридичних наслідків, які полягають у можливості реалізації одним суб'єктом інтересів іншого суб'єкта.

До структури фідуціарних правовідносин, обов'язково включаються і звані, фідуціарні обов'язки. Змістом фідуціарних правовідносин є обов'язки фідуціарію в рамках його відносин до особи, від імені якої він виконує призначені йому функції або майном якої він розпоряджається за договором.

У найбільш узагальненому вигляді під фідуціарними обов'язками розуміються засновані на довірі правові або етичні відносини, що виникають у зв'язку з управлінням грошима або майном між двома або більше сторонами, як правило, іменованими «фідуціарій» і «принципал».

У регулюванні фідуціарних правовідносин, передбачається низка правових засобів забезпечення гарантій того, що фідуціар діятиме виключно на користь довірителя, а не у власних інтересах, використовуючи майно фідуціанта. До засобів запобігання конфлікту інтересів учасників фідуціарних правовідносин відносяться: обмеження повноважень фідуціара рамками інтересів фідуціантів, а також формальними рамками; встановлення певних вимог до особи фідуціара; встановлення йому необхідності особистого виконання ним своїх повноважень; закріплення заходів, що стимулюють фідуціара до належного їх виконання; закріплення права довірителя здійснювати контроль над діяльністю фідуціара.

Зазначимо, що у законодавстві використовується два способи обмеження повноважень фідуціара: шляхом закріплення положення про те, що він має керуватися виключно інтересами довірителя, а також шляхом обмеження його повноважень, це здійснюється за рахунок закріплення переліку дій, які фідуціар уповноважений вчиняти, або які він вчиняти немає права. Так, наприклад, законодавець прагне обмежити повноваження фідуціара приписом «діяти добросовісно і розумно», встановленням прямого обов'язку вчиняти будь-які дії тільки на користь довірителя (наприклад, ст. 1012 ЦК України).

Слід погодитися з Р. А. Майдаником, що правова природа фідуціарного правовідношення полягає у визнанні правового титулу фідуціарію специфічною формою майнового присвоєння залежного (опосередкованого) типу, сформованого на стику права власності та володіння і властивими їм ознаками, і більшим ступенем присвоєння, ніж просте володіння, з дбайливістю, яка може переважати дбайливість з боку власника, та передбачає контроль над річчю, яка в подальшому підлягає поверненню, якщо договором не передбачено вчинення певних дій щодо неї, та обумовлює присутність у статусі фідуціарію речових елементів (*in rem*) та зобов'язальних прав (*in personam*) (Майданик, 2005: 17).

Висновки. У загальному вигляді фідуціарні (довірчі) правовідносини можна визначити як правовідносини, зміст яких полягає, у наділенні одним суб'єктом іншого суб'єкта можливостями щодо реалізації свого права для того, щоб останній здійснював це право у відносинах з третіми особами на користь першого, якби він діяв, здійснюючи їх у своїх інтересах. При цьому під майновим інтересом фідуціарних правовідносин, на нашу думку, слід розуміти передумову або основу суб'єктивного права та можливість задоволення з його допомогою вимог, що ґрунтуються на зобов'язаннях доброї совісті, переважно або виключно в чужому інтересі (фідуціанта та вигодонабувача).

Окремі інститути сучасного цивільного законодавства дають підстави для прямого висновку про те, що фідуціарні правовідносини повинні розглядатися в їхній єдності з огляду на певну специфіку їх окремих різновидів. У цьому, поняття фідуціарних відносин спочатку можна класифікувати на великі групи: перша група відносин, в яких фідуціар діє від імені свого довірителя, друга група – коли він діє від власного імені. Однак оскільки і в тому, і в іншому випадку ми маємо справу з фідуціарними відносинами, фідуціар у всіх цих випадках завжди діє не в своїх інтересах, а в інтересах довірителя. У зв'язку з цим при виробленні класифікації фідуціарних відносин, в яких фідуціар діє від імені довірителя, слід виходити з раніше зазначеної мети, заради якої взагалі здійснюється законодавче регулювання цих відносин – створення належних гарантій від зловживання фідуціаром своїми повноваженнями як у відносинах з третіми особами, так і відносини з його довірителем.

На нашу думку, необхідність створення інституту фідучіарності не підлягає сумніву. Але, насамперед необхідна розробка питання фідучіарності як презюмованого принципового становища. Як принцип фідучіарність визнається приватним правом лише побічно, за допомогою особливого виділення принципу добросовісності, проте цей принцип є лише оцінкою результату виконання фідучіарних відносин. Всі ці категорії піддаються різним оцінкам і вводяться як основні засади у формі декларативності, тоді як необхідні належні гарантії їх дотримання.

Проаналізувавши наукові дослідження щодо проблем реалізації фідучіарності як принципового положення в договірних правовідносинах, ми можемо дійти висновку, що потрібне законодавче закріплення принципів положень відносин довірливості з наявністю системи чітких гарантій, що забезпечують інтереси власника, який довірив своє майно повіреному. Сучасна вітчизняна доктрина невиправдано відкладає впровадження у договірні правовідносини фідучіарності як важливого положення. У той же час, довіра у приватному праві і, зокрема, у його підгалузі – договірному праві повинна мати характер загального правила регулювання, при тому що зворотна ситуація – недовіра, – є винятком.

Список використаних джерел:

1. Vaidya Dh. Fiduciary Relationship Meaning URL: <https://www.wallstreetmojo.com/fiduciary-relationship>.
2. Andrew S. Gold Paul B. Miller Philosophical Foundations of Fiduciary Law URL: <https://academic.oup.com/book/10851>.
3. Fiduciary relationship. Merriam-Webster.com Legal Dictionary / Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/legal/fiduciary%20relationship>.
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
5. Майданик Р. А. Природа довірчої власності як особливого об'єкта цивільних прав за законодавством України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 8 (46). С. 16-23.

References:

1. Vaidya Dh. Fiduciary Relationship Meaning URL: <https://www.wallstreetmojo.com/fiduciary-relationship>.
2. Andrew S. Gold Paul B. Miller Philosophical Foundations of Fiduciary Law URL: <https://academic.oup.com/book/10851>.
3. Fiduciary relationship. Merriam-Webster.com Legal Dictionary / Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/legal/fiduciary%20relationship>.
4. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 16 sichnya 2003 r. [Civil Code of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
5. Maydanyk, R. A. (2005). Pryroda dovirchoyi vlasnosti yak osoblyvoho ob'yekta tsyvil'nykh prav za zakonodavstvom Ukrayiny. [The nature of trust property as a special object of civil rights under the legislation of Ukraine]. *Byuleten' Ministerstva yustytisyi Ukrayiny*. Issue 8, pp. 16-23. [in Ukrainian].